

TADBIRKORLIK VA KICHIK BIZNESNING IQTISODIY KATEGORIYA SIFATIDAGI MOHIYATI VA MAZMUNI

Muxammadjonov Jasurbek Jaxongir o'g'li,
Qo'qon universiteti mustaqil izlanuvchisi.
ORCID: 0009-0003-2303-588X
e-mail: interlwayerjr@gmail.com
+998 99 399 96 14.

MAQOLA HAQIDA	ANNOTATSIYA
Qabul qilindi: 6-oktabr 2025-yil Tasdiqlandi: 8-oktabr 2025-yil Jurnal soni: 16 Maqola raqami: 30 DOI: https://doi.org/10.54613/ku.v16i.1267 KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА/ KEYWORDS	Mazkur maqolada tadbirkorlik va kichik biznesning iqtisodiy kategoriya sifatidagi mohiyati hamda zamonaviy iqtisodiy tizimdagi o'rni ilmiy-nazariy jihatdan har tomonlama tahlil qilingan. Maqolada tadbirkorlik faoliyatining iqtisodiy kategoriya sifatida shakllanish jarayonini yoritilib, uning tarixiy rivojlanish bosqichlari, mehnat taqsimoti, mulkchilik shakllari va bozor munosabatlari bilan uzviy bog'liqligi asoslab berilgan. Shu bilan birga, tadbirkorlikning iqtisodiy tizimdagi funksiyalari, ya'ni ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish, yangi ish o'rinlari yaratish, raqobat muhitini kuchaytirish va innovatsion jarayonlarni faollashtirishdagi roli tahlil etilgan. Maqolada kichik biznesning iqtisodiy o'sish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashdagi ahamiyati, uni rivojlantirishning tashkiliy-huquqiy asoslari hamda davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlari alohida yoritilgan. Tadqiqot natijalari tadbirkorlik muhitini yaxshilash, institusional tizimni takomillashtirish va innovatsion faoliyatni rag'batlantirish milliy iqtisodiyot barqaror rivojlanishining asosiy omili ekanligini ko'rsatadi. Xulosaga ko'ra, tadbirkorlik faoliyatini kengaytirish orqali jamiyatda iqtisodiy faollik va ijtimoiy farovonlikni ta'minlash mumkin.

Kirish. Bugungi globalashuv jarayonida iqtisodiy islohotlarning muvaffaqiyati, eng avvalo, fuqarolarning tadbirkorlik faoliyatida faol ishtirok etishi, ularning iqtisodiy tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash bilan chambarchas bog'liqdir. Tadbirkorlik — bu nafaqat foyda olishga yo'naltirilgan iqtisodiy faoliyat, balki mamlakatning barqaror rivojlanishi, milliy boylikning ortishi, yangi ish o'rinlarining yaratilishi va aholi farovonligining oshishida hal qiluvchi omil hisoblanadi.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida tadbirkorlikni rivojlantirish, fuqarolarning iqtisodiy faoliyat erkinligini ta'minlash, kichik biznes subyektlarini har tomonlama qo'llab-quvvatlash borasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Prezidentimiz tashabbusi bilan yangi tahrirdagi "Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida"gi Qonuni, shuningdek, tadbirkorlik subyektlarini himoya qilishga qaratilgan boshqa normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinib, bu sohada qulay huquqiy muhit yaratilmoqda.

Tadbirkorlik faoliyatining mohiyatini, uning iqtisodiyotdagi o'rnini, huquqiy asoslarini chuqur o'rganish — zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida nihoyatda dolzarb masaladir. Chunki tadbirkorlikning rivojlanish darajasi mamlakat iqtisodiy barqarorligi, ichki bozor raqobatbardoshligi hamda ijtimoiy farovonlikning asosiy ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Shu sababli, tadbirkorlik faoliyatining iqtisodiy va huquqiy mohiyatini, uni amalga oshirish mexanizmlarini, shuningdek, bu jarayonda davlatning qo'llab-quvvatlovchi va tartibga soluvchi rolini o'rganish bugungi kunda nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Tadbirkorlikning mohiyatini to'g'ri anglash, uning konstitutsiyaviy-huquqiy negizlarini tahlil etish fuqarolarning iqtisodiy erkinlik tamoyillarini yanada mustahkamlash, mamlakatda barqaror bozor iqtisodiyotini shakllantirish yo'lida muhim ilmiy va amaliy natijalarga erishishga zamin yaratadi.

Iqtisodiy taraqqiyotning tub mohiyati inson faoliyatining samaradorligi, mehnat unumdorligi va resurslardan oqilona foydalanish darajasi bilan belgilanadi. Bu omillar esa tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishini taqozo etadi. Tadbirkorlik iqtisodiy kategoriya sifatida mehnat, kapital, tabiiy resurslar va innovatsion g'oyalarni birlashtirib, yangi mahsulot va xizmatlar yaratishga qaratilgan faoliyat shaklidir.

Adabiyotlar tahlili. Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti masalalari so'nggi o'n yilliklarda iqtisodiy nazariya, menejment va huquqshunoslik yo'nalishlarida eng ko'p o'rganilgan mavzulardan biri hisoblanadi. Mazkur soha bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar, asosan, tadbirkorlikning mohiyati, uning iqtisodiy rivojlanishdagi o'rnini, kichik biznesni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlari hamda innovatsion tadbirkorlikni rivojlantirish masalalariga bag'ishlangan. Ushbu mavzu ilmiy tadqiqotlar olib borgan chet ellik olimlardan J. B.Say, A.Smith va D.Ricardo, J.Schumpeter, P.Drucker, kabilarni ko'rsatish mumkin¹.

Mahalliy olimlardan ushbu mavzu tadqiqi bilan shug'ullanganlar orasida Q.Axmedov, J.G'aniyev va N.G'aniyeva, S.Mirhayitova, G.Tojiboyeva va D.Pulatova, S.Yuldashev, M.Shodmonqulovalarni ko'rsatishimiz mumkin². Biroq ushbu olimlar mavzuni umumiy jihatdan o'rgangan holda tushunchaning mohiyati masalasida yanada aniqroq va tahliliy ma'lumotlarni berib o'tishmagan. Quyida keltirilgan muhokamalarda ana shu masalalarda alohida to'xtalinib o'tilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda tadbirkorlik kichik biznes tushunchalarining iqtisodiy mohiyati va uning amaliy ahamiyatini ochib berish maqsadida qiyosiy, tahliliy va tizimli yondashuv usullaridan foydalanildi. Ilmiy manbalar sifatida iqtisodiy nazariya va bozor munosabatlariga oid mahalliy va xorijiy olimlarning ishlari, amaldagi me'yoriy-huquqiy hujjatlar hamda rasmiy statistik ma'lumotlar tahlil qilindi. Olingan ma'lumotlar kontent-tahlil va umumlashtirish usullari orqali qayta ishlanib, ilmiy xulosalar shakllantirildi.

Tadqiqot natijalari. Insonlarning tadbirkorlik bilan shug'ullanishni boshlashi uzoq tarixiy jarayonni qamrab olsa-da, uning hozirgi zamon tushunchasi XVIII asrda paydo bo'lgan va ko'pincha "mulkdor" iborasi bilan bir ma'noda tushunilgan. Hozirgi zamon g'arb adabiyotlarida ham tadbirkorlikka foyda olish maqsadini ko'zlab xo'jalik yuritish san'ati, iqtisodiy va tashkiliy ijodkorlik, tashabbusning erkin namoyon bo'lishi, kashfiyotchilik, ixtirochilik, xavf-xatarga nisbatan tayyor bo'lish va boshqa shu kabi ko'p qirrali tomonlari bilan qaraladi³.

Tadbirkorlikning mohiyatini tushunib yetish uchun birinchi navbatda aniqlashtirish kerakki, "tadbirkor" va "tadbirkorlik" tushunchalari qanday mazmunga ega va nimani anglatadi?

¹ Schumpeter, J. A. (1934). The theory of economic development. Harvard University Press, (1), 255. Drucker, P. F. (1985). Innovation and entrepreneurship: Practice and principles. Harper & Row, (1), 276; McClelland, D. C. (1961). The achieving society. Van Nostrand Press, (1), 384.
² Ahmedov, Q. (2018). Tadbirkorlik faoliyatining milliy iqtisodiyotdagi o'rni va davlat siyosati. Iqtisodiyot nashriyoti, (1), 212.; G'aniyev, J., & G'aniyeva, N. (2019). Kichik biznes subyektlarini mohiyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlari. Fan nashriyoti, (1), 184.; Mirhayitova, S. I. (2020). Kichik biznes faoliyatini boshqarishda innovatsion yondashuvlar. O'zbekiston Iqtisodiy Forumi, (1). Retrieved from <https://www.economyforum.uz/articles/innovative-small-business>

Tojiboyeva, G. R., & Pulatova, D. T. (2020). Kichik biznesda gender muvozanati va iqtisodiy barqarorlik masalalari. Iqtisodiyot nashriyoti, (1), 168.; Yuldashev, S. K. (2016). Kichik biznesda marketing strategiyalarining ahamiyati. Fan nashriyoti, (1), 140.; Shodmonqulova, M. (2017). Tadbirkorlikni boshqarishning zamonaviy metodlari. Innovatsiya nashriyoti, (1), 156.
³ Mualliflar jamoasi. (2020). Tadbirkorlik qonun hujjatlarini tizimlashtirishning nazariy va ilmiy metodologik asoslarini takomillashtirish masalalari: milliy va xorijiy tajriba. Lesson Press nashriyoti, (1), 71–73.

Tadbirkorlik tushunchasini birinchi bo'lib XVII asr oxiri va XVIII asr boshlarida ingliz iqtisodchisi Richard Kantilon qo'llagan. Uning qayd etishicha, tadbirkor – tavakkalchilik sharoitida faoliyat ko'rsatuvchi kishidir. Shu boisdan u yer va mehnat omilini iqtisodiy farovonlikni belgilab beruvchi boylik manbayi deb bilgan⁴.

Iqtisodchi Albert O.Xirshman tadbirkorlik bilan shug'ullanuvchi insonni Homo Ekonomikus deb nomlanuvchi passiv foydani maksimalashtiruvchi shaxs kategoriyasi sifatida ta'riflaydi⁵.

Yana bir tadqiqotchining yozishicha, tadbirkorlik bilan shug'ullanuvchi shaxs o'z ishini o'zi rejalashtiradi, ishlab chiqarishni tashkil etadi, mahsulotni sotadi va olgan daromadini o'zi mustaqil tasarruf etadi⁶.

Mashhur amerikalik iqtisodchi Y.Shumpeter o'zining "Iqtisodiy rivojlanish nazariyasi" kitobida, tadbirkorni novator yangilik bunyod qiluvchi odam deb ta'riflagan. Olim tadbirkorlik faoliyatini kapitalistik iqtisodiyotning rivojlanishida, iqtisodiy o'sishni ta'minlashda katta rol o'ynaydigan yangiliklarni joriy etishdan iborat, deb biladi: "Funktsiyasi yangi kombinatsiyalarni joriy etishdan iborat bo'lgan xo'jalik subektlarini biz tadbirkor deb ataymiz". Ushbu muammoga iqtisodiyot sohasida Nobel mukofotiga sazovor bo'lgan ingliz iqtisodchisi Fridrix Fon Xayn boshqacha yondashgan. Uning fikricha, tadbirkorlik faoliyat bo'lmasdan, balki yangi iqtisodiy imkoniyatlarni izlab topish, hatti-harakatlarni ta'minlashdir.

Mahalliy olimlarimizdan tadqiqotchi J.Davletov fikricha, tadbirkorlik mohiyatan mehnatga bo'lgan munosabatni o'zgartiradi. Kishini o'z mablag'i va mol-mulki hisobiga tavakkal qilib ishlashga o'rgatadi. Sarflangan 1 so'm tadbirkorga kamida 2 so'm bo'lib qaytishi lozim, agar u shunday foyda ko'rmasa yoki shunday daromad topishni rejalashtirmasa, tavakkal qilmaydi. Tavakkal tavakkal uchun emas, foyda ko'rish uchun, buni ishbilarmon yaxshi biladi⁷.

X.Azizov, Sh.Ro'zinazarov, M.Berdiqulov, I.Turaboyevlar o'z tadqiqotlarida tadbirkorlik bilan shug'ullanish tushunchasining mazmun-mohiyatiga to'xtalib, bu tushuncha haqida quyidagilarni ta'kidlaydi: "Tadbirkorlik (inglizcha enterprise, enterprising, ruscha predprinimatelstvo) – foyda olish maqsadida fuqarolar va yuridik shaxslarning o'z tashabbusi asosida mustaqil faoliyat yuritishidir.

Tadbirkorlik va biznes tushunchalari o'zaro bog'liq tushunchalar bo'lib, bir-birini to'ldiradi. Tadbirkorlik sohasida biznes foyda beradigan iqtisodiy faoliyat bo'lib, ushbu faoliyat bilan shug'ullanuvchi shaxslar biznesmen sifatida mamlakat iqtisodiyotini mustahkamlashga, yalpi ichki mahsulotning ko'payishiga, aholi farovonligining oshishiga xizmat qiladi⁸."

Yuridik atamalar qomusiy lug'atida berilgan ta'rifga ko'ra, tadbirkorlik – qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladigan, tavakkal qilib, o'z mulkiy javobgarligi asosida daromad(foйда) olishga qaratilgan tashabbuskor faoliyat deya qayd etiladi⁹.

Mulka egalik qilishning asosi yoki uni qo'lga kiritish va uni tasarruf qilish bilan bog'liq holatlarni nazarda tutib, M.Rustambayev tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish insonning mulka egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etish bilan bog'liq huquqining amalga oshirilishi deya qayd etadi¹⁰.

Tadbirkorlik tushunchasi konsepsiyasining me'yoriy ta'rifiga kelsak, O'zbekiston Respublikasining "Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida"gi Qonunida tadbirkorlik tushunchasiga rasmiy ta'rif berilgan bo'lib, unga ko'ra, "Tadbirkorlik faoliyati (tadbirkorlik) tadbirkorlik faoliyati subyektlari tomonidan qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladigan, o'zi tavakkal qilib va o'z mulkiy javobgarligi ostida daromad (foйда) olishga qaratilgan tashabbuskorlik faoliyatidir ¹¹ ". Bundan ko'rinadiki, biznes va tadbirkorlik bir xil negiz, shart-sharoit, tamoyillarga ega bo'lganligi uchun ham amaliyotda biznes va

tadbirkorlik yoki kichik biznes va xususiy tadbirkorlik kabi qo'sh nomlar bilan atalib bir xil ma'noda ishlatiladi. Tadbirkorlikka berilgan bu ta'rif ayni paytda biznesning ham mohiyatini anglatadi. "Tadbirkor" va "biznes" tushunchalari, ularning iqtisodiy faoliyat sohaslarini ko'rilayotganda ma'nodosh deb hisoblanmaydi.

A.O'lmasov va M.Sharifxo'jayevlar "biznes keng ma'nodagi qonuniy yo'l bilan daromad topishga qaratilgan faoliyatdir... Tadbirkorlik - kishilar (mulkchilik subyektlari)ning moddiy va pul mablag'larini (kapitalini) amalda xo'jalik oborotiga tushirib, daromad topishga mo'ljallangan iqtisodiy faoliyatdir. Tadbirkorlik umuman pul topish emas, balki yaratuvchilik faoliyati orqali daromad olishni bildiradi", - deb ta'rif beradilar ¹² . Bu yerda mualliflar biznes va tadbirkorlikni faqat qonuniy iqtisodiy faoliyat deb e'tirof etadilar. Ammo amaliyotda biznes va tadbirkorlik ham qonuniy, ham noqonuniy tarzda amalga oshirilishi mumkin.

Sh.Sh.Shodmonov va U.V.G'ofurovlar ham biznes va tadbirkorlik tushunchalarini ma'no jixatidan farqlaydilar. Ular biznesni daromad keltiruvchi faoliyat sifatida ta'riflaydilar. Tadbirkorlik esa mahsulot ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish asosida daromad olishga qaratilgan faoliyat, deb tavsiflanadi¹³. B.Y. Hodiye'v fikricha, tadbirkorlik faoliyati – shakli, turi va sohasidan qat'iy nazar foyda olish va uni ko'paytirish maqsadida amalga oshiriladigan iqtisodiy faoliyatdir¹⁴.

Yana bir manbada tadbirkorlikning mohiyati haqida quyidagi batafsil ta'rif keltiriladi: "Tadbirkorlik tushunchasining mazmun-mohiyati uning quyidagi o'zaro bog'liq xususiyatlarini anglash orqali tushuniladi.

1. Tadbirkorlik bilan shug'ullanuvchi shaxs foyda olish maqsadida tovar(yoki xizmat) ishlab chiqarishning yagona jarayonida yer, suv, kapital va mehnat resurslarini birlashtirish tashabbusini oladi.

2. Tadbirkor biznes yuritish, foydani ko'paytirish bo'yicha asosiy qarorlar qabul qiladi, bu qarorlar uning faoliyatining maqsadini belgilab beradi.

3. Tadbirkor yuqori foyda orqasidan quvib, yangi mahsulotlar, yangi ishlab chiqarish texnologiyasi yoki hatto tadbirkorlikni tashkil qilishning yangi shakllarini tijorat asosida joriy qilishga intiluvchi tashabbuskor shaxs hisoblanadi.

4. Tadbirkorlik faoliyati – bu tavakkal qilishga asoslangan faoliyatdir¹⁵.

Yuqorida ta'kidlangan tashabbuskorlik, innovatsion yondashuv va tavakkalchilik kabi yo'nalishlar tadbirkorlik faoliyatining iqtisodiy mohiyatini to'la ifodalaydi. Bu omillar samarali faoliyat yuritish uchun faqat shaxsiy qobiliyat va tashabbus bilan cheklanib qolmasdan, balki muayyan iqtisodiy imkoniyatlar, resurslar va institusional muhit mavjudligini ham talab etadi.

Shunday qilib, tadbirkorlik va kichik biznes faoliyatini rivojlantirish uchun iqtisodiy muhitda resurslardan erkin foydalanish, mulkiy munosabatlarning shaffof va barqaror bo'lishi, investitsiyaviy xavf-xatarining kamaytirilishi kabi omillar ta'minlanishi zarur. Bu omillar nafaqat iqtisodiy faoliyatning samaradorligini oshiradi, balki jamiyatdagi iqtisodiy barqarorlik va ishbilarmonlik muhitini mustahkamlaydi.

Ayrim tadqiqotchilarning fikricha, tadbirkorlik o'z xususiyatiga ko'ra, muayyan iqtisodiy huquqlar jamlanmasi hisoblanadi¹⁶. Ana shu iqtisodiy huquqlarni amalga oshirish, avvalo, davlatning qo'llab-quvvatlashi hamda huquqiy himoyasi natijasida ro'yobga chiqadi.

Tadbirkorlik bilan shug'ullanish tushunchasining ta'rifini keltirishda chet ellik olimlar va ilmiy tadqiqotchilar to'plagan manbalarga murojaat qiladigan bo'lsak, Richard G. Seymour va Nadim Ahmadlarning fikriga ko'ra: "Tadbirkorlik - bu yangi mahsulotlar, jarayonlar yoki bozorlarni aniqlash va ulardan foydalanish orqali

⁴ Грубенкова Д.О. Предпринимательство в теориях Р.Кантильона, Маркса, Веблена и Шумпетера: сравнительный анализ. // Международный студенческий научный вестник. 2016. № 2; URL <https://eduherald.ru/rn/article/view?id=15405>

⁵ Aerni, P. (2015). Entrepreneurial rights as human rights: Why economic rights must include the human right to science and the freedom to grow through innovation. Banson Publishing, (1), 13.

⁶ Norboev, O. (2023). Milliy iqtisodiyotda mulkchilik munosabatlari, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish istiqbollari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, 1(63), 305–311. https://doi.org/10.55439/EIT/vol11_iss1/a32

⁷ Devletov, J. B. (2020). O'zbekistonda «Har bir oila – tadbirkor» konsepsiyasi va uning innovatsion mohiyati. PhD dissertation abstract, Samarqand, 13.

⁸ Mualliflar jamoasi. (2020). Tadbirkorlik qonun hujjatlarini tizimlashtirishning nazariy va ilmiy metodologik asoslarini takomillashtirish masalalari: milliy va xorijiy tajriba. Lesson Press nashriyoti, (1), 71–73.

⁹ Yuridik atamalar qomusiy lug'ati. (2003). Fanlar akademiyasi Falsafa va huquq instituti. Toshkent: Sharq nashriyoti, 309.

¹⁰ Rustambayev, M. X., et al. (2022). Inson huquqi. Yuridik adabiyotlar publish, (1), 325.

¹¹ O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. (2012). Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida (O'RO–328-son, 02.05.2012). Lex.uz. Retrieved from <https://lex.uz/docs/2006789>

¹² O'lmasov, A., & Sharifxo'jayev, M. (1995). Iqtisodiyot nazariyasi. Mehnat nashriyoti, (1), 192.

¹³ Shodmonov, Sh. Sh., & G'ofurov, U. V. (2007). Iqtisodiyot nazariyasi. Toshkent nashriyoti, (1), 136.

¹⁴ Hodiye'v, B. Y., & Shodmonov, Sh. Sh. (2017). Iqtisodiyot nazariyasi. Barkamol fayz media, (1), 277.

¹⁵ Mualliflar jamoasi. (2020). Tadbirkorlik qonun hujjatlarini tizimlashtirishning nazariy va ilmiy metodologik asoslarini takomillashtirish masalalari: milliy va xorijiy tajriba. Lesson Press nashriyoti, (1), 71–73.

¹⁶ Лыкин Г.Е. (2006) Защита конституционного права граждан на предпринимательскую деятельность в России: опыт, проблемы, перспективы: Автореф. дисс. канд.юрид.наук. – Волгоград. 7.

iqtisodiy faoliyatni yaratish yoki kengaytirish hamda qiymat yaratishga intilishda insonning tashabbuskor harakatidir¹⁷”.

Boshqa bir manbada keltirilishicha, tadbirkorlik — kapital sarflab tovar va xizmatlar yaratish bilan foyda topishga qaratilgan iqtisodiy faoliyat, biznesning asosiy turi; tadbirkorlik mulkchilik subyektlarining foyda olish maqsadida tavakkal qilib va mulkiy javobgarligi asosida amaldagi qonunlar doirasida tashabbus bilan iqtisodiy faoliyat ko'rsatishidir. Tadbirkorlik noyob qobiliyat, yer, mehnat, kapital, axborotlar bilan bir qatorda iqtisodiyot va ishlab chiqarishning bosh omillaridan biri hisoblanadi. Tadbirkorlik biznesga kiradi, lekin har qanday biznes tadbirkorlik bo'lavermaydi. Biznesda tovar va xizmatlar yaratilib, bozordagi talabga qarab tadbirkorlik faoliyati yuzaga keladi¹⁸.

Aksel Dreherning ta'kidlashicha, iqtisodiy erkinlik iqtisodiy huquqlarning ichki liberallashtirishini nazarda tutadi, masalan, hukumat aralashuvsiz, qonun ustuvorligi sharoitida, sog'lom pul muomalasi va ochiq bozorlar davlat tomonidan qo'llab-quvvatlangan taqdirda fuqarolarga iqtisodiy operatsiyalarni amalga oshirish erkinligini kafolatlaydi. Demak, iqtisodiy erkinlik “bozor iqtisodiyotining mavjud bo'lishi, uning markaziy masalasi ixtiyoriy ayirboshlash, shaxslarning erkin raqobati va mulkni himoya qilishdan iborat” degan fikrni bildiradi. Bu yerda iqtisodiy operatsiyalar deyilganda fuqarolarning xo'jalik munosabatlariga kirishuvi yohud iqtisodiy faoliyat jarayonida qatnashishi hamda tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishini nazarda tutilmoqda.

Markaziy Arkanzas universiteti professori Devid Mitchel tadbirkorlik bilan shug'ullanishni bevosita mulk huquqining ta'minlanganligi orqali izohlaydi. Uning fikricha, mulk huquqi shaxsga uni ko'paytirish va qiymatini oshirishga bo'lgan tashabbuskorlikni ya'ni tadbirkorlik bilan shug'ullanishni amalga oshirishga zamin yaratadi. Jumladan, uning qayd etishicha: fuqarolarning mulk huquqi jamiyatdagi mavjud resurslarni samarali taqsimlash uchun rag'batlantiradi, fuqarolarga tadbirkorlik bilan shug'ullanish imkoniyatlarini taqdim etadi hamda ularga yangi boyliklar yaratishga turtki beradi. Mulk huquqsiz bularning hech biri sodir bo'lmaydi. Xavfsiz va muhofazalangan mulk huquqiga ega mamlakatlar iqtisodiy jihatdan tez o'sadi, mulk huquqi to'laqonli ta'minlanmagan mamlakatlar esa turg'unlashadi¹⁹.

Bundan tashqari u tadbirkorlik bilan shug'ullanuvchi shaxslar o'z mehnatining samarasini olish huquqiga ega bo'lishi kerakligini alohida ta'kidlaydi. Agar ularning faoliyati katta miqdorda soliqqa tortilsa yoki juda ko'p cheklashlarga duch kelsa, odamlar tadbirkorlik faoliyatiga u qadar qattiq yoki ijodiy yondashib kirishmaydilar.

AQShning Merilend universiteti professori Dan Moller fuqarolarning iqtisodiy huquqlarini ta'minlash mulk huquqini kafolatlash va tadbirkorlik bilan shug'ullanishga shart-sharoitlar yaratish tufayligina huquqiy jihatdan ta'minlanishi mumkin deb hisoblaydi.

Shuningdek, uning fikricha: “Garchi iqtisodiy o'sishning barqarorligini ta'minlash qiyin bo'lsa-da, deyarli hamma kambag'al mamlakatlarda iqtisodiy o'sishga yo'naltirilgan siyosat mulk huquqlarini ilgari surish va tadbirkorlik bilan shug'ullanishni rag'batlantirishni o'z ichiga oladi, birgina misol qilib, tadbirkorlik faoliyatini boshlash va uni yuritishni osonlashtirishni ko'rsatish mumkin.”- deya bu borada o'zining qarashlarini bayon qiladi²⁰.

Muhokama. Tadbirkorlik va kichik biznes jamiyat iqtisodiyotida faol bozor subyektlari sifatida muhim o'rin tutadi. Ular iqtisodiy o'sishni ta'minlovchi asosiy omillardan biri bo'lib, yangi ish o'rinlarini yaratish, mahsulot va xizmatlar turini ko'paytirish, ichki bozorda raqobat muhitini shakllantirish hamda innovatsion g'oyalarni amaliyotga joriy etish orqali iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Ishbilarmonlik muhiti iqtisodiy tizimdagi eng faol sohalaridan biri bo'lib, u fuqarolarga biznes boshlash uchun qulay amaliy shart-sharoitlarni yaratish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini har tomonlama qo'llab-quvvatlash hamda rag'batlantirish orqali real iqtisodiyotni modernizatsiya qilishning muhim yo'nalishiga aylanadi.

Iqtisodiy nuqtai nazardan tadbirkorlik inson faoliyatining foyda olishga qaratilgan shakli bo'lib, u moddiy qo'matlar ishlab chiqarish, xizmatlar ko'rsatish yoki ilmiy-texnik innovatsiyalar yaratish orqali qiymat yaratish jarayonini o'z ichiga oladi. Tadbirkorlik faoliyatida

resurslarni (mehnat, yer, kapital, axborot) samarali birlashtirish orqali mahsulot va xizmatlar yaratiladi, bozor ehtiyojlari qondiriladi va iqtisodiy samaradorlik ta'minlanadi.

Tadbirkorlik bilan shug'ullanish jarayonida namoyon bo'luvchi asosiy xususiyatlar sifatida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin: birinchidan, mustaqillik; ikkinchidan, o'z tavakkalchiligi ostida faoliyat yuritish; uchinchidan, faoliyat maqsadi sifatida foyda olishni ko'zlash; to'rtinchidan, foyda olish usullari (mulkdan foydalanish, tasarruf etish, tovarlarni sotish, yetkazib berish, ishlarni bajarish, xizmatlar ko'rsatish va hokazo.); beshinchidan, belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tishning tartibga solingan majburiyiligi.

Kichik biznesning iqtisodiy kategoriya sifatidagi ahamiyati shundaki, u bozor iqtisodiyotining asosiy “harakatlantiruvchi kuchi” hisoblanadi. Kichik tadbirkorlik subyektlari yirik korxonalarga nisbatan tezroq moslashuvchanlikka ega bo'lib, ichki bozor talablariga tez javob bera oladi. Shu bilan birga, ular innovatsiyalarning amaliy manbai, raqobat muhitining asosiy shakllantiruvchisi va milliy daromadning muhim qismi hisoblanadi.

Tadbirkorlikning iqtisodiy mohiyati shundan iboratki, u iqtisodiy faoliyat erkinligini ta'minlaydi. Ya'ni tadbirkorlar qonun bilan cheklanmagan doirada mustaqil ravishda faoliyat yo'nalishini, mahsulot turini, bozor strategiyasini va sarmoya yo'nalishini belgilaydilar. Bu holat shaxsiy manfaatlar bilan jamoat manfaatlarining iqtisodiy muvozanatini ta'minlaydi.

Iqtisodiy erkinlikning asosiy elementlari — shaxsiy tanlov, ixtiyoriy ayirboshlash, ochiq bozorlar va mulk huquqining ta'minlanganligidir. Bu omillar tadbirkorlik faoliyatini barqaror rivojlantirishga zamin yaratadi. Fuqarolar o'z iqtisodiy faoliyatini amalga oshirishda, agar boshqalarning manfaatlariga ziyon etkazmasa, tovar va xizmatlar ishlab chiqarish, sotish va foydani taqsimlash borasida mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Boshqacha qilib aytganda, tadbirkorlik va kichik biznesning iqtisodiy kategoriya sifatidagi mohiyati — bu foyda olish, resurslarni samarali boshqarish va bozor ehtiyojlarini qondirish orqali qiymat yaratish faoliyatidir. U iqtisodiyotda raqobatni kuchaytiradi, milliy boylikni ko'paytirishga va aholi bandligini ta'minlashga xizmat qiladi. Tadbirkorlik tushunchasining o'zi ta'riflash turiga qarab ta'dqiqotlarda turlicha ta'riflanadi. Iqtisodiy termin sifatida qaraganda uning mazmuni birmuncha boshqacharoq aks etsa, huquqiy jihatdan boshqa bir kategoriya mansublikni ifodalaydi. Chunki, tushuncha mazmuni undagi yuqori darajadagi dinamik o'zgarishlar hisobiga mohiyatini to'liq tushunish uchun boyib, o'zgarib boradi. Tadbirkorlik haqida so'z yuritilganda uning tarkibini tashkil qiluvchi komponentlar o'ziga xos tizimli ko'rinishga egaligi namoyon bo'ladi.

Tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanishning tashkiliy mexanizmlarining tarkibiy qismlari ham xuddi shu tartibda uyg'unlikni tashkil qiladi. Bizning fikrimizcha, tadbirkorlik tushunchasi mazmun-mohiyati o'z ichiga quyidagi asosiy elementlarni qamrab oladi:

1) mavjud iqtisodiy resurslardan erkin foydalanish;

Bu xususiyat o'zida tadbirkorlik bilan shug'ullanish uchun asos bo'lgan insonning mulkka egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf qilishini ko'zda tutadi.

2) tovarlar, ishlar va xizmatlarni amalga oshirish hamda ularni erkin ayirboshlash;

Yagona iqtisodiy tizim hamda iqtisodiy munosabatlarning huquqiy tartibga solinganligi, bozor munosabatlarning adolatligi, sog'lom pul muomalasi kabi sharoitlar davlatning iqtisodiy rivojlanishi uchun asosiy masalalar hisoblanadi.

3) tovarlarni, ishlarni, xizmatlarni sotish(realizatsiya) va ularni sotishdan keyingi tadbirkorlik daromadini(foydasini) olish;

Tadbirkorlik bilan shug'ullanayotgan shaxs ushbu faoliyatning boshlanish nuqtasidan tortib to ko'zlangan maqsadga erishishgacha bo'lgan barcha harakatlarni amalga oshirgan holda ishlab chiqarilgan moddiy va moddiy bo'lmagan tovarlarni yoki ishlar va xizmatlarni o'zi xohlagan usul va vositalarda, turli yo'llar orqali sotishi ya'ni realizatsiya qilishi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

4) tadbirkorlik bilan shug'ullanuvchilarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini sud orqali himoya qilish.

¹⁷ Nadim, A., & Richard, G. S. (2014). Defining entrepreneurial activity: Definitions supporting frameworks for data collection. OECD Statistics Working Paper, (1), 9. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=1090372>

¹⁸ Yuridik atamalar qomusiy lug'ati. (2003). Fanlar akademiyasi Falsafa va huquq instituti. Toshkent: Sharq nashriyoti, 309.

¹⁹ Mitchell, D. (2001). Property rights, interests groups, and the new economy. Independent Institute, (1). Retrieved from <https://www.independent.org/students/essay/essay.asp?id=1386>

²⁰ Moller, D. (2019). Global justice and economic growth: Ignoring the only thing that works. Taylor & Francis, Routledge, (1), 95. Retrieved from <https://static1.squarespace.com/...>

Xalqaro maydonda insonlarning tadbirkorlik bilan shug'ullanish huquqini himoya qilish va ta'minlash xalqaro va mintaqaviy tashkilotlarning tegishli organlari hamda xalqaro sud organlari tomonidan muxofaza qilinadi.

Tadbirkorlik bilan shug'ullanishga bo'lgan ishtiyoq insonning ijtimoiy tabiati va o'z biznesini tashkil etishga bo'lgan tabiiy istagi tufayli davlat tomonidan tan olinishi yoki olinmasligidan qat'i nazar mavjud. Biroq, bu istak har bir shaxsga xos emas, chunki ko'plab insonlar milliy ishlab chiqarish salmog'idagi kamroq ulush bilan qanoatlanadi. Xavf kamroq bo'lgan va barqarorroq mehnat faoliyatini olib borishni afzal ko'rishadi. Biroq, iqtisodiy ma'noda, har bir shaxs, kamdan-kam istisnolardan tashqari, iqtisodiy faoliyat bilan shug'ullanish uchun shunday sharoit va real imkoniyatlarga ega bo'lishi shart va zarur.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, Markaziy Arkanzas universiteti professori Devid Mitchelning fuqarolarning tadbirkorlik bilan shug'ullanish borasida bildirgan fikrini mantiqan birmuncha to'g'ri deb hisoblay olamiz. U mulksiz yoki dastlabki kapitallsiz insonning tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirilmayligi haqidagi qarashlari tub haqiqatni ifodalay oladi. Shu asosdan kelib chiqib tadbirkorlik va kichik biznes tushunchalarining mohiyatini ochib berishda tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanish va ushbu faoliyatdan kelib chiqadigan vakolatlarni amalga oshirishning iqtisodiy imkoniyatlari hamda tadbirkorlikning iqtisodiy resurslari hisoblangan ko'char yoki ko'chmas mulk, pul mablag'lar, mulkiy huquqlar, yollanma mehnat, shaxsiy tashabbuskorlik singarilardan foydalanish qobiliyati deya ta'riflasak to'g'riroq bo'ladi.

Xulosa. Shunday qilib, tadbirkorlik faoliyati tushunchasi doktrinada va qonunchilikda turlicha talqin qilinishi mumkin. Shaxsiy xulosamizcha, tadbirkorlik mulkdan foydalanish natijasida tovarlarni ishlab chiqarish va sotish, ishlarni bajarish yoki xizmatlar ko'rsatish orqali asosiy maqsadi foyda olishni ko'zlovchi har qanday faoliyatni qamrab oluvchi kengroq tushuncha sifatida qaraladi.

Xulosa sifatida aytadigan bo'lsak, tadbirkorlik faoliyati tashkiliy asoslarining tub mohiyati quyidagi unsurlarni o'zida mujassamlashtiradi:

birinchi navbatda, albatta, insonning mulkka bo'lgan huquqlarini ta'minlash va muhofaza qilish;

ikkinchidan, mavjud resurslardan foydalanishda barchaning imkoniyatlari tengligini ta'minlash;

uchinchidan, fuqarolarga mol-mulkni tasarruf etish bilan bog'liq jarayonlarni huquqiy jihatdan uzluksizligini ta'minlash;

to'rtinchidan, kasbiy o'sish imkoniyatlarini rag'batlantirish, tashabbuskorlik faoliyatini rag'batlantirish;

beshtinchidan, fuqarolarga erkin iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish va sog'lom raqobat maydoniga monopoliy faoliyatni cheklagan holda kirishlari uchun zarur imkoniyat yaratib berish;

oltinchidan, tadbirkorlik subyektlariga tovar, pul munosabatlarida erkin ayirboshlash ya'ni iqtisodiy munosabatlarga kirishda tenglik tamoyili ustuvorligini kafolatlash;

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ahmedov, Q. (2018). Tadbirkorlik faoliyatining milliy iqtisodiyotdagi o'rni va davlat siyosati. *Iqtisodiyot nashriyoti*, (1), 212.
2. Aerni, P. (2015). Entrepreneurial rights as human rights: Why economic rights must include the human right to science and the freedom to grow through innovation. *Banson Publishing*, (1), 13.
3. Axel, D., et al. (2012). Globalization, economic freedom, and human rights. *The Journal of Conflict Resolution*, 56(3), 524. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/23248798>
4. Davletov, J. B. (2020). O'zbekistonda «Har bir oila – tadbirkor» konsepsiyasi va uning innovatsion mohiyati. *PhD dissertation abstract*, Samarqand, 13.
5. Drucker, P. F. (1985). Innovation and entrepreneurship: Practice and principles. *Harper & Row*, (1), 276.
6. Grubenkova, D. O. (2016). Predprinimatelstvo v teoriya R. Kantilona, Marksa, Veblena i Shumpetera: sravnitelniy analiz. *Mejdunarodniy studencheskiy nauchniy vestnik*, (2). Retrieved from <https://eduherald.ru/ru/article/view?id=15405>
7. G'aniev, J., & G'anieva, N. (2019). Kichik biznes subyektlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlari. *Fan nashriyoti*, (1), 184.
8. Hodiev, B. Y., & Shodmonov, Sh. Sh. (2017). Iqtisodiyot nazariyasi. *Barkamol fayz media*, (1), 277.

yettinchidan, tadbirkorlik subyektlari faoliyatining huquqiy himoyasi mexanizmi samaradorligini ta'minlash;

Yuqorida ta'kidlangan mulohazalardan kelib chiqib xulosa qilishimiz mumkinki, tadbirkorlik bilan shug'ullanish erkinligi o'z tabiatiga ko'ra konstitutsiyaviy-huquqiy xususiyatga ega bo'lgan muhim iqtisodiy tamoyil bo'lib, u iqtisodiy sohada davlat va xususiy manfaatlar muvozanati konsepsiyasiga tayanadi. Fuqarolarning shaxsiy iqtisodiy tashabbuslari, tadbirkorlik bilan shug'ullanish uchun olib borgan harakatlari, davlat tomonidan ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish uchun qulay shart-sharoitlar yaratib berishni talab qiladi. Bunday shartlar jumlasiga, xususan, fuqarolik huquqiy munosabatlarning barqarorligi, shaxsiy ishlarga hech kimning aralashishiga yo'l qo'yilmayligi, jarayon ishtirokchilarining hatti-harakatlari ishonchligining tegishli kafolatlarining mavjudligi, uning ishtirokchilarining bir-biriga nisbatan ishonchi, huquqiy rejim asoslarini aniqlash va tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlarini qonunchilik bilan tartibga solishni o'z ichiga oladi. Iqtisodiy faoliyat erkinligi prinsipi inson huquqlari sifatida iqtisodiy makon birligi, fuqarolik munosabatlarning erkin aylanishi, raqobatni qo'llab-quvvatlash hamda mulkka egalik qilishning tengligi talablari bilan uzviy bog'liq.

Hozirgi kunda tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti har bir mamlakat iqtisodiyotida hal qiluvchi o'rin tutadi. Keyingi yillarda davlatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning tub negizi fuqarolarga tadbirkorlik bilan shug'ullanishning yangicha, zamonaviy va qulay tizimini yaratishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish va ularning ijrosini ta'minlashdan iborat. Qisqa qilib aytganda, tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanishini huquqiy ta'minlash, ya'ni legitimasiyalash, uning tashkiliy mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha ko'plab qonunlar, farmon va qarorlar, strategiya va uzoq muddatli dasturlar qabul qilindi. Ushbu chora-tadbirlarning tub mohiyatini tadbirkorlik faoliyati erkinligini mustahkamlashga qaratilgan omillar tashkil qiladi.

Bundan kelib chiqadiki, tadbirkorlik bilan shug'ullanish shaxslarning tadbirkorlik tuzilmalari tashkil etishlari, ularning mulkiga monopoliyani istisno qilgan holda iqtisodiy resurslarning muhim qismi bilan ta'minlash, ishlab chiqarishni rivojlantirishga ko'maklashish, har xil turdagi xizmatlarni ko'rsatish, barqaror savdo, kredit va pul tizimini shakllantirish asosiy fundamental masalalar hisoblanadi. O'zbek davlatчилиgining tarixiy genezisidagi hozirgi bosqichning o'ziga xos xususiyatlari jarayonida davlat va fuqarolik jamiyatining eng muhim vazifasi fuqarolarning tadbirkorlik bilan shug'ullanish faoliyatini tartibga solish, kafolatlash va himoya qilishdir. Demak, tadbirkorlik va kichik biznesning iqtisodiy kategoriya sifatidagi mohiyati faqat foyda olish bilan cheklanmaydi. U jamiyatda iqtisodiy erkinlik, ijtimoiy barqarorlik va innovatsion rivojlanishni ta'minlaydigan tizimli faoliyat turidir. Shu jihatdan tadbirkorlik mamlakat iqtisodiyotida strategik resurs sifatida namoyon bo'ladi.

9. Iqtisodiyot nazariyasi. (2011). Ma'ruzalar matni. *TMI nashriyoti*, (1), 139.
10. Likin, G. E. (2006). Zashita konstitutsionnogo prava grajdan na predprinimatelskuyu deyatelnost v Rossii: opit, problemi, perspektivi. *Avtoref. diss. kand. yurid. nauk*, Volgograd, 7.
11. McClelland, D. C. (1961). The achieving society. *Van Nostrand Press*, (1), 384.
12. Mirhayitova, S. I. (2020). Kichik biznes faoliyatini boshqarishda innovatsion yondashuvlar. *O'zbekiston Iqtisodiy Forumi*, (1). Retrieved from <https://www.economyforum.uz/articles/innovative-small-business>
13. Mitchell, D. (2001). Property rights, interests groups, and the new economy. *Independent Institute*, (1). Retrieved from <https://www.independent.org/students/essay/essay.asp?id=1386>
14. Moller, D. (2019). Global justice and economic growth: Ignoring the only thing that works. *Taylor & Francis, Routledge*, (1), 95. Retrieved from <https://static1.squarespace.com/...>
15. Mualliflar jamoasi. (2020). Tadbirkorlik qonun hujjatlarini tizimlashtirishning nazariy va ilmiy metodologik asoslarini takomillashtirish masalalari: milliy va xorijiy tajriba. *Lesson Press nashriyoti*, (1), 71–73.

16. Nadim, A., & Richard, G. S. (2014). Defining entrepreneurial activity: Definitions supporting frameworks for data collection. *OECD Statistics Working Paper*, (1), 9. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=1090372>
17. Norboev, O. (2023). Milliy iqtisodiyotda mulkchilik munosabatlari, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish istiqbollari. *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*, 1(63), 305–311. https://doi.org/10.55439/EIT/vol11_iss1/a32
18. O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. (2012). Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida (O'RQ–328-son, 02.05.2012). *Lex.uz*. Retrieved from <https://lex.uz/docs/2006789>
19. O'lmasov, A., & Sharifxo'jayev, M. (1995). Iqtisodiyot nazariyasi. *Mehnat nashriyoti*, (1), 192.
20. Philipp, A. (2015). Entrepreneurial rights as human rights: Why economic rights must include the human right to science and the freedom to grow through innovation. *Banson Publishing*, (1), 13.
21. Rustambayev, M. X., et al. (2022). Inson huquqi. *Yuridik adabiyotlar publish*, (1), 325.
22. Schumpeter, J. A. (1934). The theory of economic development. *Harvard University Press*, (1), 255.
23. Shodmonov, Sh. Sh., & G'ofurov, U. V. (2007). Iqtisodiyot nazariyasi. *Toshkent nashriyoti*, (1), 136.
24. Shodmonqulova, M. (2017). Tadbirkorlikni boshqarishning zamonaviy metodlari. *Innovatsiya nashriyoti*, (1), 156.
25. Tojiboyeva, G. R., & Pulatova, D. T. (2020). Kichik biznesda gender muvozanati va iqtisodiy barqarorlik masalalari. *Iqtisodiyot nashriyoti*, (1), 168.
26. Yuldashev, S. K. (2016). Kichik biznesda marketing strategiyalarining ahamiyati. *Fan nashriyoti*, (1), 140.
27. Yuridik atamalar qomusiy lug'ati. (2003). *Fanlar akademiyasi Falsafa va huquq instituti*. Toshkent: Sharq nashriyoti, 309.